

Katya Staneva

(Bulgaria, Sofia, Sofia University St. Kliment Ohridski)

Talking about Love during the Bulgarian Revival

Abstract: The paper focuses on the analysis of little-known facts from the emotional archive of the Bulgarian Revival. The author brings into focus echoes of thinking and speaking about love as fixed in epistolary, theoretical and memoir writing during that era. The emphasis is placed on fragments of the love discourse created up to 1878, which mark the rapid transition from a Renaissance-inspired approach to this discourse as part of the public domain to Enlightenment-driven, nationally-engaged, market-oriented worldviews and attitudes.

Keywords: love, archives, theoretical textbooks, literary criticism reactions

Катя Станева

(България, София, Софийски университет „Св. Климент Охридски“)

Говоренето за любовта през Възраждането

В словесните лабиринти на Възраждането за любовта се говори много, по много различни начини, с хедонистична и идеологическа прицеленост. „Кой не знае Чавдар войвода?“ (кой не е писал за него и за „додеялите“ на героя любовни песни...). Студентите от моя випуск в специалността Българска филология влязохме в университета с тема „Любовта към родината и свободата в поезията на Христо Ботев“. Последните години започвах лекцията си за ренесансовите състави на литературата през Възраждането с мотото от първата песнопойка на Петко Славейков: „От де да начена, о моя любезна,/ да ти изприкажа с някой леснина“...

Как бързо ренесансовият проект на Българското възраждане се трансформира в просвещенски, националистически, пазарен – и как идеологията (опитва да) диктува на пазара, тогава, преди 1878 г., и непосредствено след това непресекаеми в масовото историческо съзнание гранични години като 1944, 1989. Идеологемните диктовки не спират и до ден днешен. Имена на разнообразни нови герои и нови любви се завъртат на националния пазар, регламентиран от законови разпоредби за книгоиздаването и книгоразпространението още със създаването на самостоятелна държава. Пазари винаги е имало – пазари с точни и смислово ясни имена като градски (по Ив. Богоров), Женски, Фермерски, политически тържища... Говорех за Българското възраждане, но не съм споменавала досега, че в *Песнопойката* от 1852 г. над първия стих „От де да захвана“ вместо заглавие е написано: „Настоящата преведена от Т.Н.Ш.“ – навярно Тарас Н. Шевченко¹ (Славейков/Slaveykov 1963: 447). Основополагащата епоха трасира дълготрайни културни и политически ориентации, проучвани през различни изследователски оптики и откъм менливи идеологически ангажменти.

От години публикувам наблюдения и обобщения върху фрагментите и фундаментите на Любовния дискурс на Българското възраждане – първата ми статия е посветена на лириката на Петко Славейков (Станева/ Staneva 1995–1996: 76-83), последната е в Юбилеен сборник в чест на проф. Валери Стефанов от 2018 (Станева/ Staneva 2018:

¹ Според справочния апарат в изданието на Петко-Славейковите съчинения от 1963.

87-97). Разбира се, няма да резюмирам лансирани настоявания и идеи от вече неведнъж каз(в)ани, четени, печатани мои текстове. Ще фокусирам вниманието върху няколко малко известни факта от емоционалния архив на Възраждането, ще представя кратки истории за любовта, извлечени от епистоларното, от теоретическото и мемоарното тогавашно писане.

Случайно ми попадна рекламно известие на издателство „Колибри“ – и го намирам подходящ вход към проблематиката на моето изследване: през месец май 2022 излиза на книжния пазар двутомник с ефектно заглавие „Любовта за напреднали“. Рекламното му представяне гласи: „Любовта за напреднали“ е познание, тя е пътешествие, тя е замък с много врати и много прозорци. Можем да влезем в любовта от много места. Комплектът включва книгите „Жените за любовта“ и „Мъжете за любовта“. В женския том присъстват текстове, поезия и проза на 42 български поетеси и писателки“ (Светлозар Желев). Асиметрията курсивира невъзможното сглобяване в двойка на словесните изделия на пишещите жени през Възраждането и на днешните български писателки; за разрива с минимализмите, устоите, усетите за света и любовта на „мамина мила Гергана“ от христоматийната творба дума няма да кажа.

Принудена изолация, липса на духовен обмен с Европа и света, себеотстояващо затваряне в тесни етнически или родови граници, изостаналост, ранна модерност, ускорено развитие на културата, епоха на Танзимата и на бавно отваряне към Новото време – най-общо казано, през ХХ век с този словесен репертоар се описва Българското възраждане. В краевековието привилегировани литературно-критически и теоретични дискурси и в частност психоаналитичният феминистки дискурс наложиха като масово споделян отколенен възглед, че за степента на еволюция и цивилизованост на едно общество съдим по статута на жената в него; преценяваме обществата според взаимоотношенията между брачните партньори.

Моят пръв пример – фрагмент от епистоларното наследство на семейство Караминкови, въведено в научно обращение и коментирано от Недка Капралова в хабилитационен труд със заглавие „И ще господарува мъжът ти над теб (Още за жените в културата). Архив на семейство Елисавета и Христо Караминкови“ (Капралова/Каpralova 2011). Между множеството въпроси, които поставя, изследването на Капралова пита за видовете женско знание, за неговото опазване и препредаване, за ролята на жената в социума – в семейството и обредността. От този забележителен като количество и плътен като хронология първокласен изворов материал съм запомнила най-ярко писмата, в които съпругът и бащата на високообразованата Елисавета Караминкова, по баща Горанова, обсъждат „през зъби“, с недомлъвки и гняв влошените отношения в новосъздаденото семейство веднага след „консумирането на брака“, нека се изразя така. Цитирам писмо от съпруга до бащата на невестата – в началото се обсъждат финансови въпроси, след това рязко се преминава към нещо очевидно много мъчително за пишещия:

Още, за до кога ли остава да ся опознаваме? И да правила нещо! то било от неопитност! иска ли и това нещо опитност? у нас простите са опитни, а Нейна милост не била!! Когато на всеки случай проповядва, че не е глупава и всичко знае. Най-първо за кое ли служи образованието? Прескачам да Ви изложа подробно, сама си Ви го каза, то е доста за да разберете от това нещо доста много, а ако Ви приложа, просто само за да го знайте, че нейните две три приятелки в Прага днес са най-безчестните моми, особено „Дъщерята на народа“ и че на посестримата ѝ Йозка детето е преподготвен седмак, какво ще съдите? Та не бъдете толкова уверен, че в Прага ся излива благодатта божия, съвършенността и непогре-

шимостта (за Млади или Пансион или в свободно училище, та то ся е заменяло често с другото на „[...]“ (Капралова/Kapralova 2011: 307-308).

Каскадата от препинателни знаци препъва четенето, подсказва емоционалната претовареност, огъването на Гласа на съпруга под тежестта на гнева. Капралова избира да интерпретира и този конкретен пасаж от писмото през обявения в заглавието тематичен фокус – „господаруването“ на Мъжа. Тя чете цитирания фрагмент като конфликт на културите и неприязън към образованието на жените, макар че в следващо писмо Хр. Караминков укорява съпругата си пред баща ѝ, че занемарила френския език, забравила го, не чете дори вестници... Изследователката изработва своя версия за частната история, вплита я във вековната история на неравенството в семейните отношения. Емоционалният архив на конкретен казус не може да бъде еднозначно прочетен и подреден, невъзможността докрай да се обясни конкретен жест и текст през каквато и да било концептуална парадигма е добре известна. За женските роли в патриархалния свят е писано толкова много – биографичната реконструкция дава достатъчно основания за детайлно вглеждане във властовото позициониране на мъже и жени, родители и деца и в опита за пренареждане на тези властови позиции. Още при запознаване с ръкописа на Н. Капралова през 2010 г., но и сега моят прочит клони към друго контекстуализиране и ползване на перспектива, зададена от културата на срама и вината, от моралния кодекс на честта, несъмнено налични в патриархалния семеен модел. Травмиращ срам табуира публичното говорене за съкровено интимното доста след приключване на XIX век.

И така, ежедневните аксиологизми на патриархалното Възраждане признават с нежелание, с „половин уста“ женското превъзходство в любовните (и певческите) дела. Може да се систематизира и приложи обилен илюстративен материал: от поезията на Константин Миладинов и от „по-харните“, подбрани от него 220 народни любовни песни, също и от „женските песни“, познати от сборника на Стефан Веркович, и всички онези със запев „Я викни, Славке, та запей/ от едно гърло два гласа,/ от един език две думи!/ Я викни, Славке, та запей, из едно гърло – два гласа,/ из една уста – две думи!“ (вторият вариант е предпочетен от Райко Жинзифов за мото на издаването от Московската българска дружина сп. „Братски труд“ (Братски труд, 1860). Няма как да обмисляме тук и сега употребите на езици и субстанциите на Гласа, на звучността, силата, тона, чрез които влюбеният постига поклона). Сдвояването на този поклон пред моженията на Жената с Ботевите „негативни любовности“ и себеизписвания от типа „глас имаш меден, загорски“, с Вазовите „новонагласявания на гуслата“ и negliжиране на „лигавите песни от песнопойките“ според мен все още е продуктивно, въпреки че от определени ъгли и перспективи е правено неведнъж.

За женските опитности в любовта архивът на Възраждането е пределно мълчалив. Мълчанието, тишината около женското знание за еротичното се нарушава много рядко, най-вече във фолклорни записи² (Станева/Staneva 2015). Да не забравя да вметна – като съпруга Ека Караминкова все пак изнамира техники за справяне с болящата семейна реалност.

Набавих си минималната композиционна връзка за преход към следващия акцент в моя текст. Да потърсим отговор на въпроса как теоретичното мислене определя мястото и ролята на произведения, в които се тематизира Любовта. Началото поставя книгата „Наука за песнотворство и стихотворство“ на Петър Оджакوف. В предговора до-

² Не съм се занимавала с фолклорни еротикони и „блажен фолклор“.

минава авторското преклонение пред фолклора, пред диалектното богатство и се препоръчва всеки да пише, както говори, но и да скъпи езиковата близост със старобългарската традиция. „Общата“ първа част носи претенция да е нормативна. В дескриптивната „Част особна“, след като са разгледани историко-юнашки песни в българската народна поезия и жалостно-смъртни и балади в европейската, е представен „Весело-любовний отдел“. Авторът на първото печатано ръководство за словесност така представя любовната поезия:

Като песни за увеселение и любов, в тях няма нито юначески, нито жалостиви дири, а всичко: глас, думи, изражения и цялото съдържание са разглеждани... (Оджаков/Odzhakov 1871: 97) (каквото и да означава това „разглеждани“, бел. и получен шрифт мой – К. Ст.).

Целта им е различна. Честните любовни песни са безазлени (непорочни), припазители, неувредители, често молителни и забавни. В някои от тях се обожава момата... Развива се до каква степен ся е разпалила любовта и ся изказва цяра, с който може да ся угаси. Но в израженията ся пази пристойност и учтивост и от двете страни.

По-нататък се говори отделно за „м ъ ж к и п е с н и“, които обаче са определени като:

детински песни, защото у тях по-вечето думи са умалителни, а че са пеяни от момчета воловарчета, види ся по това, че всичките почти са с нападателно съдържание върху малки момиченца воловарченца под вид на насмешки и пресмехулки. И тъй срамотните любовни (подиграчни, гавряни) песни могат да се нарекат воловарско-детински или въобще младежки песни... (Оджаков/Odzhakov 1871: 99)

Авторът отбелязва, че са „употребявани за разтуха и от стари чловеци“, но с предпазливост, „да не чуе друг, когато си пеят двама или един старец за припомка на младините си“ (с. 99). Онагледяване на тези „м ъ ж к и - в о л о в а р о - д е т и н с к и - м л а д е ж к и - с т а р ч е с к и“ песни не откриваме в ръководството. Откриваме друго нещо и трябва да го подчертаем и ползваме – непренебрежимо, незаобиколимо достойнство на труда е обилното цитиране. Огласени са забелязани от автора художествени постижения (или поправими несъвършенства) на стихотворения от Петко Славейков, Жинзифов, Чинтулов, Раковски, Пърличев. За дефинициите си теоретикът се позовава на печатани в сборници и в периодиката народни песни. Част от примерите при разясняване на гласоударение, стъпки, родове стихове, строфи и т.н. илюстрират творческия ангажимент на българските стихотворци и песнотворци с тематиката и видовете любов, които си струва да се поучат. Добре известно е, че теоретичният труд настройва критично тогавашните и всички следващи читатели с непонятните, на места смехотворни дефиниции, с хаос в терминология, класифициране, с пренапрегнато противопоставяне град – село, слух – зрение, с настояванията за превъзходства на седенки и тлаки над училище и църква, на знаещото 100 песни воловарче над умещото да пише дете. Успоредното четене на „Наука за песнотворство и стихотворство“ със Славейковите каталогизации от „За хубостта на жените“, „Фатура на жените“, с популярните поетови „Веселушки“, „издавки“, „подгавряния“, любовни наричания, хвалебствено-хулни интерпретации на любовта във всичките ѝ измерения проблематизира състоятелността на теоретизациите Оджакови – и не само неговите.

Като редовна аспирантка по възрожденска литература в началото на 80-те така се изтормозих с щудирането на ръководствата за словесност, че се дистанцирах задълго от заниманията с типологии и класификации. И да – усилията на ангажираните с обра-

зованието и културата на сънародника теоретици на литературата заслужават признание. Петър Оджакков се опитва да създаде оригинален теоретичен труд, фундиран върху материал от българския фолклор, авторът скъпи, обгрижва развоя на новата българска поезия и на литературната наука. Тодор Шишков и Добри Войников продължават пионерските усилия на Оджакков, но теоретичните съчинения – печатни и ръкописни – имат маргинално присъствие в литературния живот на Възраждането.

Концептуализацията на лирическите жанрове с тематизъм „любовта“ извиква издевателски иронии и радикално отричане. В предговора на книгата си Оджакков настоява: „Резките и чертите на безкнижните крият в себе си известно знание...“. По страниците на Периодическо списание на Българското книжовно дружество се обсъждат качествата на този пръв учебник по теория на литературата. Ботев преработва във фигуратив дебата от 70-те години на XIX век (Станева/Staneva 2016: 267-275). Моите адмирации са обърнати към образната конструкция: „ода бих написал на баба си на хурката“ от стихотворението „Защо не съм...“. Коментирала съм неведнъж: строфата „Защо не съм и аз поет, /поет като Пишурката?/ Ех, че ода бих направил/ на баба си на хурката!“ кодира местни литературни авторитети, познати фигури от тогавашното свито, разпарчетосано публично поле; малко известен е фактът, че двата стиха миксират гласовете на Черноризец Храбър и на една тревненска баба, която на питането как помни 150-те съобщени песни, отговорила троснато на изследователя фолклорист Оджакков „Те са ми нарязани на хурката!“ (Станева/Staneva 2016: 267-275). Та така, в литературно-критически, теоретически, художествени текстове през Възраждането е допустимо да се споменават кавали и криваци, на които овчари бележат с резки броя на либетата си. Но е непристойно, немислимо публичното огласяване на допустима практика моми, булки, вдовици да ознаковяват на хурка, вретено, гергев числото на своите любовни завоевания...

Споменатите единични факти позволяват през тях, отвъд тях да се създаде видимост на основни мирогледни нагласи, конфликти, функционални заблуди за реалност, позволяват да се провидят/очертаят полоси на отстоявана личностна самоценност и свобода в социалността.

Приключвам с любим цитат от мемоарното писане „Спомени от цариградските тъмници“ на Светослав Миларов:

Като се усетихме сами на свободната улица, запряхме се за един миг, без да знаем накъде щем: погледнахме на широкото волно небе, погледнахме на себе си, пр а ш н и и н и к а к в и , и тогаз, повлечени от тайнственото подбутване на сърцето си, на което единствено се поверихме в тези приключения, запътихме се право към лява страна, през пустия мегдан... (Миларов/Milarov: 1881).

Веднага се разпознах сред тези „прашни и никакви“, втурвали се и на лява, и на дясна страна по шумни площи и – моля да ме извините, никога не искам да обидя – мисля себе си като частица от съобщност, почти по Фройд – „Любовта и работата са крайгълни камъни на нашата човечност“. Изборът на споделена (гилдийна) малцинственост носи и радост, и тъга, и поводи за възгордяване. Бях се зарекла да не пиша повече доклади. Но с настоящата покана за участие в Колегиума отново се почувствах вписана в общия наш професионален и социален балон на литературни историци, подвластни на любовта към словото и културата на Българското възраждане.

ЛИТЕРАТУРА

- Братски труд 1860: Списание „Братски труд“, Москва (Bratski trud 1860: Spisanie „Bratski trud“, Moskva).
- Капралова 2011: *Капралова, Н.* „И ще господарува мъжът ти над теб“ (Още за жените в културата). Архив на семейство Елисавета и Христо Караминкови. София: ЛИК (Kapralova 2011: *Kapralova, N.* „I shte gospodaruva mazhat ti nad teb“ (Oshte za zhenite v kulturata). Arhiv na semeystvo Elisaveta i Hristo Karaminkovi. Sofia: LIK).
- Миларов 1881: *Миларов, Св.* Спомени от цариградските тъмници. София: Държавна печатница (Milarov 1881: *Milarov, Sv.* Spomeni ot tsarigradskite tamnitsi. Sofia: Darzhavna pechatnitsa).
- Оджаков 1871: *Оджаков, П.* Наука за песнотворство и стихотворство. Одеса: В печатницата на Л. Нитче (Odzhakov 1871: *Odzhakov, P.* Nauka za pesnotvorstvo i stihotvorstvo. Odessa: V pechatnitsata na L. Nitche).
- Славейков 1963: *Славейков, П.* Съчинения. Пълно събрание в десет тома. Том първи. Стихотворения. 1843–1870. София: Изд. на БАН (Slaveykov 1963: *Slaveykov, P.* Sachineniya. Palno sabranie v deset toma. Tom parvi. Stihotvoreniya. 1843–1870. Sofia: Izd. na BAN).
- Станева 1995–1996: *Станева, К.* Фрагменти от любовния дискурс на Българското възраждане. Петко Славейков. – В: Литературна мисъл, кн. 4 (Staneva 1995–1996: *Staneva, K.* Fragmenti ot lyubovniya diskours na Balgarskoto Vazrazhdane. – In: Literaturna misal, kn. 4).
- Станева 2015: *Станева, К.* Любовните песни на Българското възраждане. – В: Литературата, кн. 16 (Staneva 2015: *Staneva, K.* Lyubovnite pesni na Balgarskoto vazrazhdane. – In: Literaturata, kn. 16).
- Станева 2016: *Станева, К.* Жанрове и езици на себепознаването през Възраждането. – В: Култура, идентичности, съмнения. Сборник в чест на проф. дфн Николай Аретов. София: Академично издателство „Професор Марин Дринов“ (Staneva 2016: *Staneva, K.* Zhanrove i ezitsi na sebezpoznavaneto prez Vazrazhdaneto. – In: Kultura, identichnosti, samnenia. Sbornik v chest na prof. dfn Nikolay Aretov. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Profesor Marin Drinov“).
- Станева 2018: *Станева, К.* Любовната лирика на Българското възраждане. Константин Миладинов. – В: Свят и смисъл. Сборник в чест на проф. Валери Стефанов. София: УИ „Св. Климент Охридски“ (Staneva 2018: *Staneva, K.* Lyubovnata lirika na Balgarskoto vazrazhdane. Konstantin Miladinov. – In: Svyat i smisal. Sbornik v chest na prof. Valeri Stefanov. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“).